

Mirko Pak — Gojmir Bervar

GEOGRAFSKI UČINKI SOCIALNE DEFORMACIJE V NEKATERIH PREDELIH SLOVENSКИH MEST

Uvod v problematiko

Podobno kakor na podeželju opazimo razlike v socialni strukturi tudi v mestih, kjer še posebej vzbujajo pozornost predeli koncentracije najslabše strukture. Najmočnejši in najelementarnejši vzrok takšnih deformacij je prav gotovo hitri družbeno gospodarski razvoj. Vendar koncentracija nižjih socialnih struktur v določenih neurejenih mestnih predelih naših mest ni izraz selekcije socialnih razredov, kot je to pri nastanku *slumov* ob hitrem razvoju kapitalizma. To je bolj posledica omejenih zmogljivosti in potreb določene družbene strukture, konkretno potreb po čimprejšnji zaposlitvi in stalni naselitvi v mestu. Določena struktura prebivalstva vztraja v takšnih razmerah in se zaradi ekonomske nemobilnosti ne more ločiti od tega okolja. Takšna so bila osnovna izhodišča raziskave šestih predelov najslabše strukture v petih slovenskih mestih: Ljubljani, Mariboru, Celju, Kopru in na Jesenicah.¹ Podobna izhodišča so poleg ostalega vključile tudi nekatere druge raziskave v slovenskih mestih (Krakovo v Ljubljani, Stari trg v Ljubljani, v Škofji Loki, Murski Soboti in Kamniku), vendar z drugačnimi metodami in drugačnimi cilji.²

Problematika, ki smo se je lotili, je pri nas slabo raziskana. Poleg že omenjenih raziskav najdemo v jugoslovanski literaturi samo še raziskavo Crkvenčiča o Zagrebu, ki kljub težišču na poreklu prebivalstva ni mogel mimo problema socialnih deformacij.

¹ Mirko Pak, Socialne deformacije v nekaterih predelih slovenskih mest. Institut za geografijo univerze v Ljubljani. Ljubljana 1969. — Gojmir Bervar, Kategorije mestnih četrti s šibko socialno strukuro v mestih Slovenije. Diplomatska naloga na Oddelku za geografijo Filozofske fakultete v Ljubljani. Ljubljana 1970. — Gojmir Bervar, Zаметki sluma v Sloveniji. Seminaratska naloga na Oddelku za geografijo Filozofske fakultete v Ljubljani. Ljubljana 1969.

² Mirko Pak, Socialnogeografska transformacija in diferenciacija mestnih četrti — II. del. Inštitut za geografijo univerze v Ljubljani. Ljubljana 1970.

Temeljiteje je problem raziskan na zahodu. Tam srečamo že ustaljeno terminologijo in močno sociološko obarvane raziskave, ki nam lahko koristijo. Izrazi, ki so ustaljeni za ta področja (*slum, Bidon Ville, Sanierungsgebiet*) so za naše razmere neprevedljivi, saj se naše četrti s šibko socialno strukturo v marsikaterih potezah bistveno razlikujejo od pojavov, označenih z njimi.

Najpopolneje je združil elemente, ki omejujejo pojem sluma D. R. Hunter. Hunter navaja ob socioloških tudi fiziognomske in medicinske elemente, od katerih so najznačilnejši:

1. revščina,
2. slabe hiše,
3. visoka gostota,
4. koncentracija prebivalstva nižjih razredov,
5. koncentracija prebivalstva z nizko izobrazbo in kulturno omejenostjo,
6. koncentracija prebivalstva s socialno podporo,
7. omejenost mobilnosti le na področje znotraj meja sluma,
8. nenormalne družinske razmere,
9. neenake komunalne usluge.

Poleg teh naštevava še ostale značilnosti (kriminal, rasna koncentracija), ki pa so v prvi vrsti značilnost ameriških mest in so pri nas redke.⁴ Burgess, ki razdeli mesto s predmestji na šest shematično prikazanih koncentričnih krogov, postavlja slum (bad lands) najbolj pogosto v prvo centralno poslovno središče (CBD).⁵

Metodologija dela in predstavitev raziskanih predelov

Analiza zbranega gradiva je pokazala, da je težko primerjati problem v tujini in pri nas. To tudi otežkoča aplikacijo tuje metodologije na naše razmere. Vendar tuja literatura le začrta osnovni problem, ga omeji in nakaže faktorje, na katere je treba obrniti pozornost.

Osnova raziskave je bila anketa, ki je vsebovala vsebinsko več skupin vprašanj. Temeljna skupina je izločila predvsem starostno, poklicno in socialno strukturo prebivalstva. Vključeno je bilo tudi vprašanje o višini dohodkov v gospodinjstvu, ki pa ni dalo realnih odgovorov. Druga bistvena skupina vprašanj obdeluje mobilnost prebivalstva, njegov izvor, dosedanje in bodočo mobilnost teh mestnih četrti. Za popolnejšo predstavitev smo obdelali tudi mobilnost bivših prebivalcev. Tretja skupina vprašanj pa analizira stanovanjski fond in fiziognomijo predelov. Poudarek je bil na komunalni opremljenosti, razsežnosti stanovanj in možnostih adaptacij. V vsaki od šestih raziskanih četrti je bilo opravljenih po sto anket.

Kot smo že omenili, je raziskava zajela šest predelov v petih slovenskih mestih. Po genezi in prostorski strukturi lahko te predele razvrstimo v štiri kategorije.

1. Kategorija mestne četrti, ki je nastala ob robu tovarniškega prostora (v Celju in na Jesenicah).

2. Kategorija mestne četrti v najstarejšem delu mesta (Gornji trg v Ljubljani in predel med Dravo in Glavnim trgom v Mariboru).

⁴ David R. Hunter, *The Slums*. The Free Press, New York 1964.

⁵ Ernest W. Burgess, *The Growth of the City. An Introduction to a Research Project. Studies in Human Ecology*, New York 1961. Str. 37—44.

3. Kategorija mestne četrti ob robu mesta na slabem zemljišču (v Ljubljani na Viču).

4. Kategorija mestne četrti, nastale ob pristanišču (Bosadraga v Kopru).

Geneza predelov in motivi njihovega nastanka so dokaj različni.

V Celju (Cinkarniška pot, Tovarniška in Kidričeva ulica) je naselje nastalo na področju dotlej kmečkega Gabrja.⁶ Ko so tukaj zgradili tovarno, je prišlo do organiziranega kupovanja parcel in do zidave delavskih enodružinskih hiš. Kmečki značaj naselja je izginil, nastala je tipična delavska kolonija z značilno vrtičkarsko fiziognomijo. Po vojni so gradili še nekaj zidanih barak in zaradi velikega povpraševanja po stanovanjih so tudi enodružinske hiše razdelili na več stanovanj oziroma sob, vendar je imela naselitev največkrat prehodni značaj.

Tudi na Jesenicah smo obdelali prostor ob tovarni (ob Železarski cesti). Za razliko od Celja so tukaj ob industriji zidali predvsem večstanovanjske stavbe, ki naj bi absorbirale čim več delavstva za potrebe železarne. Tudi po vojni priseljeno prebivalstvo ima zvezo z Železarno in je naselje obdržalo značaj, ki ga je imelo ob nastanku.

V Mariboru je bil raziskan predel med Glavnim trgom in Dravo ter starim mostom in Vodnikovim trgom. Do zgraditve železnice je bilo tukaj poslovno središče Maribora,⁷ ki je imelo še do druge svetovne vojne močan pečat poslovnosti. V stanovanja, v katerih je do osvoboditve stanoval zlasti višji družbeni sloj in so bila po vojni izpraznjena, se je priselilo predvsem prebivalstvo iz severovzhodne Slovenije, ki je gravitiralo k industriji Maribora. Velika stanovanja so priseljenci razdelili na več manjših in v njih vztrajajo, nemalo tudi zaradi neposredne bližine središča mesta.

V Ljubljani sta bili obdelani dve področji: Gornji trg in »Sibirija« ob Cesti dveh cesarjev na Viču.

Gornji trg je najstarejši predel Ljubljane — njen nekdanji srednjeveški center.⁸ Pred vojno je bil to obrtniški center, po vojni pa se število obrtniških delavnic zmanjšuje. Stara stanovanja naseljujejo dve izraziti kategoriji prebivalcev: 1. doseljeni prebivalci, ki niso mogli dobiti boljših stanovanj in so zaradi ostarelosti postali nemobilni; 2. prebivalci, ki ostajajo v teh stanovanjih zaradi tradicije in navezanosti na staro mestno središče, kar je tudi vrsta socialne nemobilnosti.

Obrtniki, ki so prej stanovali ob svojih delavnicah so se v glavnem odselili.

Področje na Viču je nastalo kot zasilno bivališče vojnih beguncev in ljudi, ki jih je uničila gospodarska kriza po prvi svetovni vojni. Ta »Sibirija« iz medvojne dobe je imela vse značilnosti zahodnoevropskega sluma.⁹ Po vojni je na tem področju prišlo do adaptacij in

⁶ Janko Orožen, Zgodovina Celja. Rokopis.

⁷ Vili Premzl, Mariborski Lent. Kulturni in naravni spomeniki Slovenije. Ljubljana 1967. Str. 4–5

⁸ Milko Kos, Srednjeveška Ljubljana.

⁹ Dolfe Vogelink, Stanovanjske razmere v delavskih kolonijah na področju mesta Ljubljane, Kronika slovenskih mest. Ljubljana 1931. Str. 43.

celo do novih gradenj, hkrati se je socialna struktura malo izboljšala, kar je problem omililo, a še zdaleč ne rešilo.

Bosa draga v Kopru je staro ribiško naselje med Cankarjevo cesto in luko. Leta 1954 se je večina prebivalstva odselila v Italijo, v izpraznjena stanovanja pa se je priselilo nizko kvalificirano prebivalstvo, ki ga je pritegnila novo nastajajoča luka Koper.

Vrednost stanovanjskega prostora

Vseh šest raziskanih predelov leži ali na tleh slabših prirodnih pogojev ali v najstarejših jedrih mest. Zato tukaj skoraj ni transformacij niti sanacij, temveč ostajata tako struktura zgradb kakor komunalna opremljenost in celoten stanovanjski standard nespremenjena. Za razliko od tega se na primer prav predel okrog Opekarske ceste v Ljubljani transformira — ob enaki osnovni zazidalni strukturi, boljših fizičnih pogojih in predvsem zaradi bližje lege mestnega središča.¹⁰

Osnovna značilnost vseh šestih predelov je visoka starost zgradb. Kar 70,5 % anketiranih gospodinjstev prebiva v hišah zgrajenih pred letom 1900 in kar 92,2 % v hišah zgrajenih pred letom 1945. Takšen odstotek starih hiš najdemo tudi v drugih delih nekaterih mest, na primer v Nasipni četrti v Mariboru, v Mostah v Ljubljani in v že omenjeni Opekarski četrti.¹¹ Tudi Krakovo v Ljubljani kaže absolutno prevlado starih hiš,¹² prav tako Zelena jama v Mostah v Ljubljani, ki jo je raziskal z etnološkega aspekta Slavko Kremenšek.¹³ Vendar je med našimi šestimi raziskanimi primeri in drugimi področji razlika prav v transformaciji obstoječe zazidalne strukture.

V Kopru stanuje vseh 100 anketiranih gospodinjstev v hišah, zgrajenih pred letom 1900, vendar od tega kar 75 v starih eno do dvodružinskih hišah, kar daje skupaj z vendarle ugodnejšimi dejavniki okolja (bližina središča, nekaj vrtov) temu prostoru določene prednosti. Ta se toliko ne kaže na zunaj, zato pa več v notranjih kakovostnih spremembah, kar pa povzroča izredno velike razlike v samem raziskanem predelu. Z mladimi družinami poseljene hiše se povsem razlikujejo od hiš poseljenih s starimi prebivalci, v katerih se javlja *slum* v najhujši obliki. Prav zgradbena struktura v Kopru omogoča, da ima samo 7 gospodinjstev en stanovanjski prostor, 17 dva in ostali več.

Nad 90 gospodinjstev živi v hišah zgrajenih pred letom 1900 še v Mariboru in na Gornjem trgu v Ljubljani, skoraj vsa v starih večstanovanjskih hišah. Od 100 anketiranih gospodinjstev jih živi v Mariboru kar 39 v stanovanjih z enim prostorom in 55 v stanovanjih z dvema prostoroma, pa tudi komunalna opremljenost je izredno slaba; kar 61 % go-

¹⁰ Mirko Pak, Socialnogeografska transformacija nekaterih mestnih četrti Ljubljane in Maribora. GV XXXIX 1967, Ljubljana 1967. Str. 133.

¹¹ Mirko Pak, Socialnogeografska transformacija, o. c. str. 133.

¹² Noel Škerjanc, Mestna četrt Krakovo v Ljubljani. GV XLII 1970. Ljubljana 1970. Str. 79.

¹³ Slavko Kremenšek, Ljubljansko naselje Zelena jama kot etnološki problem. SAZU. Razred za zgodovinske in družbene vede. 16. Ljubljana 1970.

spodinjstev ima sanitarije na hodniku in 24,5 % celo na dvorišču, medtem ko jih premore kopalnico samo 10 %. Še slabše je stanje na Gornjem trgu, kjer živi 15 % anketiranih gospodinjstev celo na podstrešjih in 11 % v raznih dozidavah na dvoriščih. Velike so razlike med predeloma v Mariboru in na Gornjem trgu ter med sosednjima Starim in Mestnim trgom v Ljubljani, kjer prebivalstvo vlaga sredstva v adaptacijo stanovanj, kar je tudi na zunaj vidno. Predela na Gornjem trgu v Ljubljani in ob Glavnem trgu v Mariboru pa sta v prvi vrsti za mlajše prebivalstvo prehodna, za ostarelo prebivalstvo nižjih socialnih skupin pa predela stalne naselitve. Tukaj so zgradbe že v tako slabem stanju, da je vsaka sanacija izredno draga.

Kar 85 % anketiranih gospodinjstev na Jesenicah živi v hišah izpred leta 1900, ostalih 17 % pa v hišah zgrajenih pred letom 1945. Povojna gradnja se je umaknila temu kompleksu v glavnem večstanovanjskih hiš, ki je zato tudi v transformaciji povsem zaostal. Center naselja se je premaknil izpred železarne proti zahodu. Samo 22 % gospodinjstev ima sanitarije v stanovanju in kar 19 % na dvorišču. Pomanjkanje pomožnih stanovanjskih prostorov in povezanost prebivalstva z dodatnim obdelovanjem zemlje v obliki vrtičkarstva ima svoj zunanji izraz v številnih lesenih provizorijih na dvorišču.

V Celju živi 75 % gospodinjstev v hišah izpred leta 1945, v naslednjih petih letih zgrajene hiše pa so samo barake. Starim delavskim hišam, od katerih je 16 % eno- in dvodružinskih ter 57 % večstanovanjskih; se je torej pridružila najslabša zgradbena struktura-barake, ki so stare že okrog 20 let in v propadajočem stanju. Podobno kakor na Jesenicah tudi tukaj ni nikakršnih znakov izboljšanja zgradbene strukture, hiše celo najhitreje propadajo in skupaj s tem se najmočneje slabša tudi struktura prebivalstva. Kar 52 % anketiranih gospodinjstev živi v stanovanju z enim prostorom.

Geneza raziskanega predela na Viču v Ljubljani je enaka genezi predelov na Jesenicah in v Celju in se veže na najslabše fizično okolje, to je mokrotno zemljišče. Zato je bila tudi prvotna struktura relativno mladih zgradb izredno slaba, celo mnogo slabša kakor na Jesenicah. Zgradbena struktura, ki obsega v celoti samo enodružinske, zelo slabe pritlične hiše ter za gradnjo razpoložljivo zemljišče v okolici je omogočalo transformacijo in novogradnje. Rezultat teh pogojev je 15 hiš, zgrajenih po letu 1960 ter več adaptacij. Vendar je v socialni strukturi komaj opaziti napredovanje. Zato obsegajo še vedno 62 % vseh zgradb stare enodružinske hiše, 25 % pa zgradbe z značajem barak. Samo 15 je novih enodružinskih hiš. Še vedno je 75 % hiš pritličnih, pač pa jih ima že 45 % kopalnico. Kakovost starih in novih zgradb ter adaptacij je tu na izredno nizki ravni in močno zaostaja za kakovostjo kompleksa črnih gradenj jugovzhodno od Opekarske ceste in tudi za kakovostjo adaptiranih zgradb v južnem delu Krakovega¹⁴.

Od šestih raziskanih mestnih predelov s slabšo socialno strukturo jih leži kar pet v mestnih središčih. Za transformacije v mestih središčih pa

¹⁴ Noel Skerjanc, o. c., str. 85.

bi bila nujna povezava s sanacijo, ki pa je v vseh petih raziskanih predelih ne zasledimo. Nobeden od eventualnih nosilcev transformacije, niti družba, niti gospodarske organizacije in še najmanj socialne skupine same za to nimajo niti interesa niti sredstev. Zato lahko vse te predele označimo kot mestne predele z najslabšo strukturo stanovanjskega okolja. Zaradi popolnega sanacijskega zastoja se razlika med njimi in drugimi mestnimi predeli še občutno veča.

Prebivalstvo kot nosilec strukture izrabe prostora

Že samo poglavitni podatki o populacijski strukturi in prebivalstveni mobilnosti nam pokažejo naslednje dominantne poteze: prevlado starejšega prebivalstva, visoki delež gospodinjestev upokojencev in nekvalificiranih delavcev, priseljevanje iz gospodarsko manj razvitih krajev Slovenije in iz drugih republik, prevlado priseljevanja nad odseljevanjem, trajno slabšanje socialne in starostne strukture ter ekonomsko nemobilnost prebivalstva.

Starostna struktura. Starostna struktura je najneugodnejša v Mariboru in na Gornjem trgu v Ljubljani, torej v najstarejših jedrih obeh mest. Ne samo, da je v teh dveh predelih delež mladega prebivalstva najmanjši in starega največji, tudi razlika s strukturo vsega mestnega prebivalstva v smislu malega deleža mladega prebivalstva je tu najbolj kričeča. Posebno nizek je odstotek prebivalstva mlajšega od 20 let in prebivalstva v starostni skupini od 31 do 40 let. Manjka torej generacija med 30 in 40 leti ter njihovi otroci. Ekonomski mobilnosti sledi tu takoj tudi prostorska mobilnost, ki pa je značilna samo za nekaj let po ekonomski osamosvojitvi. Prebivalstvo, ki ostaja, se stara in prispeva k večanju deleža starega prebivalstva.

Od ostalih štirih predelov kažejo »Sibirija« ob Cesti dveh cesarjev na Viču v Ljubljani ter četrti ob tovarnah v Celju in na Jesenicah določene podobnosti v starostni strukturi. Predvsem je mladega prebivalstva nad poprečkom za mesta v celoti, nekoliko nižji je popreček prebivalstva v starosti od 30—40 let in še posebno med 40 in 50 let. Nasprotno pa je delež starih nad 60 let mnogo višji kakor pri mestih v celoti. Tudi tu se torej kaže ena od osnovnih značilnosti socialno deformiranih predelov v slovenskih mestih — staranje prebivalstva.

Več mladega prebivalstva je odraz večje prostorne mobilnosti, nižje kvalifikacijske strukture in s tem povezane nizke ekonomske mobilnosti. Predvsem pa je poklicna struktura otrok tukaj mnogo nižja kakor v Mariboru in na Gornjem trgu v Ljubljani, s čimer je še bolj zmanjšano odseljevanje. K temu je potrebno dodati tesno povezanost s samo strukturo delovnih mest v industriji, ki je v neposredni bližini. Tako se ohranjajo v naših mestih kompletne tipične delavske četrti, skoraj bi lahko rekli predvojnega tipa, kar je zlasti opazno tudi v večjem delu desnega brega Drave v Mariboru¹⁵.

¹⁵ Mirko Pak, Strukturalna in fizognomska analiza transformacije delov nekaterih mestnih četrti Maribora — socialnogeografska raziskava. ČZN, Maribor 1968, str. 223—235.

Posebnost zase je raziskani predel v Kopru z nadpoprečnim deležem prebivalstva, starega do 20 let in podpoprečnim deležem prebivalstva starega nad 60 let. V starostni strukturi prebivalstva se že poznajo prvi rezultati adaptacij, pa dokajšnje prostorske mobilnosti, zlasti zaposlenih v luki. Ob tem pa vzbujajo pozornost visoki deleži starih 40—60 let, kar že kaže na prve znake staranja prebivalstva, še zlasti ob dejstvu, da je delež starih od 20—30 let, kar pomeni starost njihovih otrok, izredno nizek.

V starih središčih naših mest z najneugodnejšo starostno strukturo, med katere spadajo poleg zgoraj obravnavanih dveh primerov v Ljubljani in Mariboru tudi Krakovo v Ljubljani¹⁶ ter raziskana središča na Ravnah¹⁷, v Novem mestu, Kamniku, Škofji Loki in Murski Soboti¹⁸, je prav ta starostna struktura nosilec vendarle nekoliko boljše socialne strukture, ki se izraža predvsem v manjši stanovanjski gostoti. Po drugi strani pa je v vseh ostalih štirih predelih, ki jih obravnavamo v tem prispevku, stanovanjska gostota mnogo višja, s čimer stopajo močneje v ospredje tudi vse bolj pereči komunalni problemi. Tako tukaj ugodnejša starostna struktura prebivalstva ne pomeni tudi boljše socialne strukture in večje ekonomske mobilnosti, kar bi bili pogoji za transformacijo, oziroma postopno sanacijo stanovanj in okolja.

Poklicna struktura kot osnova socialne strukture. Po poklicu nosilca gospodinjskega lista so gospodinjstva v vseh anketiranih naseljih razdeljena na šest skupin: 1. gospodinjstva upokojencev, 2. gospodinjstva nekvalificiranih delavcev, 3. gospodinjstva kvalificiranih delavcev, 4. gospodinjstva obrtnikov, 5. gospodinjstva uslužbencev s srednjo izobrazbo, 6. gospodinjstva uslužbencev z višjo in visoko izobrazbo ter vodilnih uslužbencev.

Za vseh šest raziskanih četrti je značilen visok delež gospodinjstev upokojencev. Na Gornjem trgu in na Viču v Ljubljani ter v Mariboru in Celju je ta delež okrog 40 % in več, pa tudi na Jesenicah jih je 33 %. Samo v Kopru znaša delež samo 20 %, kar je v primerjavi z drugimi raziskanimi četrtmi v Ljubljani in Mariboru še vedno zelo veliko¹⁹.

Na visok delež gospodinjstev upokojencev, ki jih nedvomno kaže šteti med najnižje socialne skupine, pa se veže tudi visok delež gospodinjstev nekvalificiranih delavcev. V kolikor združimo obe skupini, dobimo v Celju kar 72 %, na Gornjem trgu 20 %, v Mariboru in na Jesenicah 55 %, na Viču v Ljubljani 52 % in v Kopru 50 %. Najnižji je z 11 % delež gospodinjstev nekvalificiranih delavcev na Viču, na področju z največjimi možnostmi transformacije zazidave, medtem ko je najvišji delež s 30 % v Kopru, kjer je priseljevanje mladega nekvalifi-

¹⁶ Noel Škerjanc, o. c. str. 77.

¹⁷ Mirko Pak, Nekateri elementi geografskega razvoja naselja Ravne po letu 1945. Jugovzhodna Koroška. Ljubljana 1970. Str. 114.

¹⁸ Mirko Pak, Socialnogeografska transformacija in diferenciacija ... o. c.

¹⁹ Mirko Pak, Sodobni procesi v preoblikovanju mestnih četrti. Zbornik na VIII. kongres na geografite od SFRJ vo Makedonija. Geografsko društvo na SR Makedonija. Skopje 1968. Str. 292.

ciranega prebivalstva, zaposlenega predvsem v luki, največje. Ob tem pa sta ti področji skupaj s Celjem tudi področji z najnižjim deležem srednje in visoko kvalificiranega kadra.

Poleg gospodinjstev upokojencev so najštevilnejša gospodinjstva kvalificiranih delavcev. Na Viču jih je kar 42 %, v Mariboru 39 %, na Jesenicah 37 %. Ta področja imajo skupaj s tistimi z visokim deležem gospodinjstev nekvalificiranih delavcev izredno visok delež aktivnega prebivalstva, zaposlenega v industriji — v Celju 76,1 %, na Jesenicah 79,5 %, v Mariboru 56 % in na Viču 52 %.

V celoti kaže vseh šest področij neugodno socialno strukturo, višja kvalifikacija pa je vedno povezana s starejšo strukturo. Ob tem pa kaže ločiti dve skupini predelov; tistih s homogeno socialno strukturo, kot so Vič, Celje in Jesenice ter druge z dvojno socialno strukturo in starostno strukturo. Tako je na Gornjem trgu visok delež gospodinjstev upokojencev vezan na manjšo stanovanjsko gostoto, medtem ko je prav tako velik odstotek gospodinjstev nekvalificiranih delavcev vezan na eno- in dvostanovanjske prostore na podstrešjih in v prizidkih. Podobno je v Mariboru, kjer izkazujejo hiše na severu ob Koroški cesti sicer slabšo starostno, vendar boljšo socialno strukturo in predvsem manjšo stanovanjsko gostoto. V Kopru pa so razlike tudi močne, vendar je vse med seboj močno pomešano. In če primerjamo še Krakovo v Ljubljani, se tudi pokaže velika razlika med močno ostarelostjo prebivalstva, združeno z nizko socialno strukturo predvsem v večstanovanjskih hišah ob Krakovskem nasipu in na severu četrti, ter mlajšim prebivalstvom ob Kladezní ulici in na jugu četrti s številnimi adaptacijami²⁰.

Zgornje ugotovitve opozarjajo na to, da se tudi zunaj večjih kompleksov socialno najbolj ogroženih delov naših mest, javljajo v majhnem obsegu koncentracije močne socialne deformacije.

Migracije prebivalstva. Migracije so posledica ekonomskih sprememb v strukturi prebivalstva, prostora, v katerem to prebivalstvo živi, celotnega mesta ali širše regije²¹. V raziskanih četrtih s slabšo socialno strukturo pa so vzroki, smeri ter intenzivnost migracij specifični in strogo omejeni na posamezne socialne skupine. V celoti prevladuje priseljevanje nad odseljevanjem. Priseljuje se mlado prebivalstvo nizkih socialnih struktur, odseljuje pa se predvsem nad 50 let staro prebivalstvo z višjo kvalifikacijo. Preselitve so vezane skoraj izključno na širšo regijo, odselitve pa na preselitve v okviru mesta samega. McKenzie pravi, da so *slumi* najbolj mobilni, toda najmanj razvijajoči se del mesta. Prebivalci prihajajo in odhajajo, imajo pa manjše možnosti za gibanje kakor prebivalci običajnih stanovanjskih četrti²².

²⁰ Noel Škerjanc, o. c. str. 79.

²¹ Mirko Pak, Notranja regionalna diferenciacija v mestih Slovenije na primeru Ljubljane in Maribora. Biro za regionalno prostorsko planiranje. Ljubljana 1970. Str. 18.

²² R. D. McKenzie, *The Scapie of Human Ecology. Studies in Human Ecology*. New York 1961. Str. 30—36.

V okviru teh splošnih migracijskih tendenc pa se pojavljajo razlike, ki smo jih med predeli zasledili že v prejšnjih poglavjih. Na Gornji trg v Ljubljani se je priselilo iz Ljubljane 20 gospodinjstev, na Vič 14. Samo 6 družin se je priselilo iz mesta v Mariboru, v Celju 12, na Jesenicah 20 in v Kopru 6. Priselitev iz drugih delov istih mest so posledica stanovanjske stiske in pomenijo selitev iz začasnih bivališč, oziroma iz podnajemniških odnosov zaradi poroke v lastno stanovanje.

V mestih z relativno močno stanovanjsko izgradnjo, pa sploh ni selitev v takšna področja iz drugih delov mesta. Tipičen primer za to so Ravne, kjer se ni v center nihče priselil iz mesta, temveč samo iz okolice²³. Nizka ekonomska mobilnost je združena z nizko prostorsko mobilnostjo.

Prebivalstvo iz drugih naselij in predvsem s podeželja se seli v največjem številu prav v stara središča mest in manj v obmestja²⁴. Poreklo priseljenega prebivalstva pa kaže prevlado priseljenih iz manj razvitih območij Slovenije. Najvišji delež priseljenih na Gornji trg v Ljubljani odpade na Dolenjsko (29 %), skoraj enak je ta delež na Viču, pa tudi v okolici Opekarske ceste in v Trnovem je daleč najvišji²⁵. Nekaj nad 15 % priseljenih na Gornji trg je z Gorenjskega, na Vič pa s Primorskega, medtem ko je skoraj enak temu delež priseljenih v oba predela iz drugih republik.

Delež priseljenih iz drugih republik je zlasti visok na Jesenicah s 34,5 % vseh priseljenih, v Kopru s 27 % in v Mariboru z 18,5 %. V ostalih raziskanih predelih je v ospredju priseljevanje iz sosednjih naselij, v Mariboru je visok tudi delež priseljenih iz Prekmurja.

Iz drugih naselij priseljeno ljudstvo je mlado, vendar zasede najslabši stanovanjski fond, hkrati pa močno poveča tudi stanovanjsko gostoto. Iz družin, ki tu bivajo že dalj časa ali so celo avtohtone, pa se odseljuje mlado prebivalstvo z višjo kvalifikacijo. Takšen proces vodi k nadaljnjemu slabšanju socialne in starostne strukture prebivalstva, kar pomeni tudi zmanjšanje njegove ekonomske mobilnosti, ki je pogoj za prostorsko mobilnost ali pa za transformacijo obstoječe stanovanjske strukture.

V kolikor pa primerjamo podatke med rojstnimi kraji in poreklom priseljenega prebivalstva, se pa še poveča delež Dolenjske, drugih republik, Prekmurja in podobnih v razvoju zaostalih področij. To je torej hkrati element povezave regionalne strukture v mestu samem.

Tendence nadaljnega razvoja

Znake slabšanja socialne strukture prebivalstva smo ugotovili v vseh šestih raziskanih predelih slovenskih mest, kar je tudi odraz vsebine migracij. V kolikor pa pogledamo vsaj v dosegljive podatke o genezi

²³ Mirko Pak, Nekateri elementi, o. c., str. 111.

²⁴ Mirko Pak, Strukturalna in fiziognomska analiza, o. c., str. 225.

²⁵ Mirko Pak, Notranja regionalna diferenciacija, o. c., str. 11.

strukture, se nam ta proces kaže po eni strani v še ostrejši obliki, po drugi strani pa v svoji dvojnosti.

Primerjava poklica bivših in sedanjih stanovalcev pokaže močno povečanje deleža gospodinjestev upokoencev. Na Gornjem trgu v Ljubljani se je ta delež povečal od 47,5 % na 51,2 %, na Viču od 27,2 % na 35,8 %, v Mariboru od 25 % na 46,1 %, v Celju od 17,2 % na 43,9 %, na Jesenicah od 20 % na 31,4 % in v Kopru od 3,1 % na 19,6 %. Delež gospodinjestev upokoencev se je torej močno povečal tudi v predelih z večjo prostorsko mobilnostjo in ugodnejšo starostno strukturo prebivalstva.

Priseljevanje mladega prebivalstva pa je na Gornjem trgu za več kot 20 % povečalo delež gospodinjestev nekvalificiranih delavcev in na Jesenicah za okrog 6 %. Delež teh gospodinjestev se je v Celju močno zmanjšal izključno na račun gospodinjestev upokoencev, medtem ko je v obeh predelih z možnostmi transformacije, to je na Viču v Ljubljani in v Kopru delež gospodinjestev nekvalificiranih delavcev nazadoval na račun povečanja deleža gospodinjestev kvalificiranih delavcev.

Razlike med strukturo bivših in sedaj stanujočih gospodinjestev višjih socialnih skupin pa so zaradi majhnega števila neznatne.

Razen na Viču v Ljubljani se je skupni delež najnižjih dveh socialnih skupin, gospodinjestev upokoencev in gospodinjestev nekvalificiranih delavcev, povečal in dosegel ponekod tolikšen delež, da lahko takšne predele uvrstimo med predele z najnižjo socialno strukturo ne samo v slovenskih mestih, temveč v Sloveniji sploh. Na Gornjem trgu znaša ta delež 75 %, v Celju 73,1 %, na Jesenicah 55,7 %, v Mariboru 56,6 %, na Viču 47,6 % in v Kopru 48,5 %.

Dvojnost geneze strukture pa pokaže primerjava med poklicno kvalifikacijo staršev in otrok, ki prebivajo v raziskanih šestih mestnih predelih. Razen v Celju, kjer je kvalifikacija otrok povsem enaka kvalifikaciji staršev, je kvalifikacija otrok povsod ugodnejša. Povsod se je zmanjšal delež nekvalificiranih delavcev in povečal ali delež kvalificiranih delavcev ali uslužbencev ali pa celo obojega. Na Gornjem trgu se je za 10 % povečal delež uslužbencev, na Viču za 28 % delež kvalificiranih delavcev, v Mariboru za 25 % delež uslužbencev, na Jesenicah za 16 % kvalificiranih delavcev in v Kopru za 26 % delež uslužbencev.

Poslabšanje kvalifikacijske in hkrati s tem socialne strukture je stabilen proces. Izboljšanje poklicne strukture otrok v primerjavi s poklicno strukturo staršev pa je nestabilen proces, ki je osnova hitrejšemu odseljevanju višje kvalificiranega mladega prebivalstva, kar vodi k nadaljnemu poslabšanju socialne strukture.

**Summary: THE GEOGRAPHICAL EFFECTS OF SOCIAL DEFORMATIONS
IN SOME PARTS OF SLOVENE TOWNS**

Mirko Pak — Gojko Bervar

In certain areas of some towns in Slovenia social deformations appear in similar forms to those characterised in the west as »slum« (Sanierungsgebiet, Bidon Ville). These have resulted from the fast development of Yugoslavia during the post-war years. However, these deformations have not come about through class selection, as happens at the beginning of fast capitalist development, but rather are the expression of an inevitable social structure which arises from mass migration into the towns.

Our research, which was based on a questionnaire, dealt with specific quarters in five Slovene towns (Ljubljana — Gornji trg and Sibirija, Maribor — Glavni trg, Celje — Tovarniška pot, Jesenice — Cesta železarjev, Koper — Bosadruga).

All six areas lie in physically inferior districts or in the oldest part of the town. For this reason there has been very little development here. Most of the buildings are old with few, if any, modern conveniences.

The structure of the population reveals the following characteristics and trends:

1. A predominance of older people,
2. High percentage of household with pensioners or unqualified workers.
3. Immigration from the economically least developed areas of Slovenia and Yugoslavia,
4. Prevalence of immigration over emigration,
5. Permanent deterioration of the social structure of the population,
6. Economic stagnation.

The results of the research showed that the areas dealt with differ in many respects from West European and American slums and that several characteristics are predominant here which are not found in slums. Therefore it is impossible to speak of a »Slovene slum«, nevertheless it is felt that this problem must be resolved before it becomes acute.